ZAMONAVIY MAKTAB O‘QITUVCHISINING KASBIY-PSIXOLOGIK TIPLARI VA ULARNING PEDAGOGIK FAOLIYAT SAMARADORLIGIGA TA’SIRI

Mirzayeva Mavluda Akramovna
Tayanch doktorant, Chirchiq davlat pedagogika universiteti, “Psixologiya” kafedrasi
Chirchiq, O‘zbekiston
ORCID ID: https://orcid.org/0009-0004-3782-3788
E-mail: Mavludaxonakramovna@gmail.com; Telefon: +998 94 606-79-90

Annotatsiya: Mazkur maqolada zamonaviy maktab o‘qituvchisi shaxsining kasbiy-psixologik tiplari, ularning pedagogik faoliyat mazmuni, darsni tashkil etish uslubi, o‘quvchi bilan muloqot sifati hamda ta’lim samaradorligiga ta’siri nazariy jihatdan tahlil qilinadi. O‘qituvchi shaxsining refleksivlik, kommunikativlik, moslashuvchanlik, tashkiliy barqarorlik va kasbiy o‘zini boshqarish kabi sifatlari milliy ta’lim muhiti bilan bog‘liq holda yoritiladi. Shuningdek, o‘qituvchi faoliyatida tipologik yondashuvning metodik, psixologik va ijtimoiy ahamiyati ochib berilib, pedagogik amaliyotda individual yondashuvni kuchaytirish zarurati asoslab beriladi.

Kalit so‘zlar: o‘qituvchi shaxsi, kasbiy-psixologik tip, pedagogik faoliyat, pedagogik mahorat, kasbiy kompetentlik, ta’lim sifati, o‘qituvchi madaniyati, refleksiya, muloqot, zamonaviy maktab

Kirish: Bugungi kunda O‘zbekiston ta’lim tizimida o‘qituvchi faqat bilim beruvchi mutaxassis sifatida emas, balki tarbiyaviy, psixologik, kommunikativ va tashkiliy vazifalarni bir vaqtning o‘zida bajaruvchi ko‘p qirrali shaxs sifatida namoyon bo‘lmoqda. Ta’lim jarayonining mazmuni yangilanib, metodik yondashuvlar takomillashib borayotgan bir sharoitda o‘qituvchi shaxsining ichki psixologik tuzilmasi, kasbiy xulq-atvori va individual uslubi alohida ahamiyat kasb etadi. Ayniqsa, maktab ta’limida o‘quvchi bilan kunlik bevosita muloqot qiladigan pedagogning shaxsiy tipi darsning ohangi, sinfdagi ruhiy muhit, o‘quv motivatsiyasi va intizomga sezilarli ta’sir ko‘rsatadi. Shuning uchun zamonaviy maktab o‘qituvchisining kasbiy-psixologik tiplari masalasini o‘rganish pedagogika va psixologiya tutashgan nuqtadagi dolzarb ilmiy yo‘nalishlardan biri hisoblanadi. O‘qituvchining bir xil bilimga ega bo‘lgani holda turli natija ko‘rsatishi ko‘pincha uning metodik saviyasi bilangina emas, balki ichki refleksiyasi, muomala madaniyati, emotsional barqarorligi, yangilikka ochiqligi va mas’uliyatni boshqarish uslubi bilan ham belgilanadi. Shu ma’noda pedagog shaxsini tipologik yondashuv asosida tahlil qilish o‘qituvchi mehnatini chuqurroq anglash, pedagogik samaradorlikni oshirish va malaka rivojlanishini maqsadli tashkil etish uchun muhim nazariy asos bo‘lib xizmat qiladi. Mamlakatimizda ta’lim sohasi va pedagog maqomini mustahkamlashga oid normativ-huquqiy asoslarning takomillashib borayotgani ham mazkur mavzuning ijtimoiy dolzarbligini kuchaytiradi [5], [6].

Adabiyotlar tahlili va metodologiya: O‘qituvchi shaxsini tahlil etishda milliy pedagogik manbalarda, avvalo, pedagogik mahorat, kasbiy kompetentlik, pedagogik madaniyat va psixologik tayyorgarlik tushunchalariga alohida urg‘u beriladi. N.N. Azizxo‘jayeva pedagogik texnologiya va pedagogik mahoratni bir-biri bilan uzviy bog‘liq hodisa sifatida talqin qilib, o‘qituvchining samarali faoliyati faqat bilim hajmi bilan emas, balki darsni tashkil etish, ta’sir

ko‘rsatish, muloqot yuritish va pedagogik vaziyatni boshqarish layoqati bilan belgilanishini ko‘rsatadi [1]. A. Xoliqov esa pedagogik mahoratni kasbiy yetuklikning amaliy ifodasi sifatida sharhlab, pedagog shaxsida nutq, muomala, kuzatuvchanlik, tashkiliy qobiliyat va o‘zini boshqarish madaniyati muhimligini ta’kidlaydi [3]. M.G. Davletshin o‘qituvchi psixologiyasiga doir qarashlarida pedagogning ichki dunyosi, hissiy barqarorligi va o‘quvchi bilan muloqot modeli ta’lim sifatiga bevosita ta’sir qilishini asoslaydi [2]. Ko‘p muallifli milliy darslik va qo‘llanmalarda ham pedagog shaxsining individual xususiyatlari, kasbiy sifatlari va ta’lim jarayonidagi roli izchil ochib berilgan bo‘lib, ular o‘qituvchi faoliyatini tipologik tahlil qilish uchun zarur nazariy tayanchni yaratadi [7], [8], [9], [10]. Zamonaviy maqolalarda o‘qituvchining etik qiyofasi, ijodkorligi, kasbiy madaniyati va innovatsion fikrlashiga alohida e’tibor qaratilayotgani kuzatiladi [4], [11]. Mazkur maqolada nazariy-tahliliy metodologiya qo‘llanildi: ilmiy adabiyotlarni qiyosiy tahlil qilish, tushunchalarni mazmuniy guruhlash, o‘qituvchining kasbiy sifatlarini tipologik belgilarga ajratish va ularning pedagogik faoliyat samaradorligiga ta’sirini mantiqiy umumlashtirish asosiy metod sifatida tanlandi. Tadqiqot empirik statistik ko‘rsatkichlarga emas, balki mavjud ilmiy manbalardagi yondashuvlarni tizimlashtirishga tayangan holda olib borildi. Bunda O‘zbekiston maktab ta’limi sharoiti, o‘qituvchining ijtimoiy mavqei, pedagogik mas’uliyati va milliy ta’lim muhitidagi amaliy talablar ham hisobga olindi.

Natijalar: Nazariy manbalar tahlili asosida zamonaviy maktab o‘qituvchisining kasbiy-psixologik tiplarini bir necha shartli guruhga ajratish mumkinligi aniqlandi. Birinchi tip refleksiv-tahliliy tip bo‘lib, bunday o‘qituvchi dars mazmunini puxta rejalashtiradi, o‘z faoliyatini muntazam tahlil qiladi, xatolarni qayta ko‘rib chiqadi va o‘quv natijalarini izchil kuzatishga moyil bo‘ladi. Uning kuchli tomoni tartiblilik, metodik izchillik va mas’uliyatdir; biroq ayrim hollarda ortiqcha ehtiyotkorlik va mukammallikka intilish tezkor pedagogik vaziyatlarda sustkashlikka olib kelishi mumkin. Ikkinchi tip kommunikativ-integrativ tip bo‘lib, unda o‘qituvchi sinf bilan tez yaqinlashadi, o‘quvchi ruhiyatini nozik sezadi, jamoaviy ishlarni tashkil etadi va ijobiy psixologik muhit yaratishga intiladi. Bu tipdagi pedagoglarning afzalligi o‘quvchilar bilan ishonchli aloqani yo‘lga qo‘yishidir, ammo ortiqcha emotsional jalb etilish ba’zan ichki charchoqni kuchaytiradi. Uchinchi tip innovatsion-moslashuvchan tip bo‘lib, mazkur toifa vakillari yangi metod, raqamli vosita, interfaol yondashuv va zamonaviy pedagogik texnologiyalarni tez qabul qiladi, o‘quv jarayonini yangicha talablarga moslashtira oladi. Ularning ustunligi yangilikka ochiqlik va ta’lim muhitidagi o‘zgarishlarga tez moslashishdir, lekin doimiy tizimlilik yetarli bo‘lmasa, faoliyatda notekislik paydo bo‘lishi mumkin. To‘rtinchi tip regulyativ-barqaror tip bo‘lib, bunday o‘qituvchilar intizom, nazorat, tashkiliy aniqlik va jarayonni boshqarishda kuchli bo‘ladi. Ular sinfning ish ritmini ushlab turadi, aniq talab qo‘yadi va darsning tashkiliy sifatini saqlaydi, biroq ba’zan ortiqcha me’yoriylik individual yondashuvni cheklab qo‘yishi mumkin. Beshinchi tip motivatsion-ilhomlantiruvchi tip bo‘lib, unda pedagog o‘quvchini ruhlantirish, ilhom berish, o‘quv maqsadiga jalb etish, o‘ziga ishonch uyg‘otish orqali ta’sir ko‘rsatadi. Bunday tip ayniqsa tarbiyaviy va rivojlantiruvchi jarayonda muhim rol o‘ynaydi. Tahlil shuni ko‘rsatadiki, real amaliyotda sof tiplar deyarli uchramaydi; aksincha, bir pedagogda bir necha tipga xos sifatlar uyg‘unlashadi. Shunga qaramay, qaysi tip ustunligi o‘qituvchining dars olib borish uslubi, qaror qabul qilish sur’ati, o‘quvchi bilan ishlash modeli va kasbiy barqarorligini belgilab beradi. Shu bois tipologik yondashuv pedagogni baholash emas, balki uning kuchli va rivojlantirish talab qiladigan jihatlarini aniqlash vositasi sifatida qaralishi lozim.

Muhokama: Olingan nazariy natijalar zamonaviy maktabda “eng yaxshi o‘qituvchi tipi” degan yagona mezon mavjud emasligini ko‘rsatadi. Pedagogik samaradorlik ko‘proq o‘qituvchining o‘z shaxsiy xususiyatlarini vaziyatga mos boshqara olishi, o‘quvchi ehtiyojini to‘g‘ri anglay olishi va ta’lim maqsadiga qarab uslubini moslashtirishiga bog‘liq. Masalan, yuqori refleksivlik dars sifatini yaxshilashi mumkin, biroq u kommunikativlik bilan uyg‘unlashmasa, ta’sirchanlik pasayadi. Xuddi shuningdek, kuchli kommunikativlik o‘quvchiga yaqinlashtiradi, ammo regulyativlik yetishmasa, sinf boshqaruvi sustlashishi ehtimoli bor. Innovatsion-moslashuvchan tip bugungi ta’lim islohotlari sharoitida ayniqsa dolzarb bo‘lib, chunki zamonaviy maktab o‘qituvchidan an’anaviy bilim uzatish bilan birga muammoli vaziyatlarni hal etish, fanlararo yondashuv, raqamli savodxonlik va metodik yangilikka tayyor turishni talab etmoqda. Biroq innovatsiya faqat texnik vositadan foydalanish bilangina cheklanmaydi; u pedagogning fikrlash usuli, darsni qurish logikasi va o‘quvchini faol subyekt sifatida ko‘ra olish qobiliyatida namoyon bo‘ladi. Shu jihatdan o‘qituvchi shaxsining tipologik tahlili malaka oshirish kurslari, attestasiyaga tayyorgarlik, mentorlik tizimi va maktab psixologik xizmati uchun amaliy foyda beradi. O‘qituvchilarni bir xil qolipda rivojlantirish o‘rniga, ularning individual kasbiy-psixologik ehtiyojlarini inobatga olgan holda qo‘llab-quvvatlash samaraliroq bo‘ladi. Shuningdek, pedagogning maqomi va ta’lim tizimidagi o‘rni bilan bog‘liq huquqiy va ijtimoiy omillar ham uning ichki motivatsiyasi, kasbiy o‘zini qadrlashi va emotsional barqarorligiga ta’sir ko‘rsatadi [5], [6]. Demak, o‘qituvchi tipologiyasini faqat psixologik yoki faqat metodik mezon bilan emas, balki shaxsiy, kasbiy, ijtimoiy va institutsional omillar uyg‘unligida talqin qilish maqsadga muvofiqdir.

Xulosa: Zamonaviy maktab o‘qituvchisining kasbiy-psixologik tiplari pedagogik faoliyat samaradorligini tushuntirishda muhim nazariy vosita bo‘lib xizmat qiladi. Refleksiv-tahliliy, kommunikativ-integrativ, innovatsion-moslashuvchan, regulyativ-barqaror va motivatsion-ilhomlantiruvchi tiplar shartli bo‘lsa-da, ular pedagog shaxsining faoliyatdagi ustun xususiyatlarini aniqlash imkonini beradi. Har bir tipning o‘z afzalligi va cheklovi borligi sababli o‘qituvchini faqat bitta mezon asosida baholash ilmiy jihatdan to‘liq emas. Aksincha, samarali pedagogik faoliyat turli kasbiy sifatlarning muvozanatli uyg‘unligiga tayanadi. Shu bois maktab amaliyotida o‘qituvchilarning individual uslubi, muomala madaniyati, emotsional barqarorligi, metodik moslashuvchanligi va kasbiy refleksiyasini aniqlashga qaratilgan yondashuvlar kuchaytirilishi zarur. Bu esa malaka oshirish tizimini differensial tashkil etish, yosh pedagoglarni maqsadli qo‘llab-quvvatlash, tajribali o‘qituvchilarning kasbiy resurslarini to‘g‘ri yo‘naltirish va ta’lim sifatini oshirishga xizmat qiladi. Kelgusida ushbu mavzu bo‘yicha empirik kuzatish, psixologik diagnostika, maktablar kesimidagi qiyosiy tahlil va hududiy xususiyatlarni hisobga olgan tadqiqotlar olib borilishi mazkur nazariy xulosalarni yanada boyitadi.

Adabiyotlar ro‘yxati.

Kitoblar:

[1] Azizxo‘jayeva, N.N. (2006). Pedagogik texnologiyalar va pedagogik mahorat. O‘zbekiston Yozuvchilar uyushmasi Adabiyot jamg‘armasi nashriyoti.
[2] Davletshin, M.G. (1999). Zamonaviy maktab o‘qituvchisining psixologiyasi. O‘zbekiston.
[3] Xoliqov, A. (2011). Pedagogik mahorat. Iqtisod-moliya.

Jurnallar:

[4] Kutlimuratov, A.R. (2025). Ta’lim jarayonida o‘qituvchining ijodkorligi va pedagogik mahorati. Ta’lim innovatsiyasi va integratsiyasi, 43(1), 219–221.

Veb-saytlar:
[5] O‘zbekiston Respublikasi Oliy Majlisi. (2020, 23-sentabr). Ta’lim to‘g‘risida. LEX.UZ rasmiy huquqiy axborot portali. Murojaat manzili: LEX.UZ rasmiy sahifasi.
[6] O‘zbekiston Respublikasi Oliy Majlisi. (2024, 1-fevral). Pedagogning maqomi to‘g‘risida. LEX.UZ rasmiy huquqiy axborot portali. Murojaat manzili: LEX.UZ rasmiy sahifasi.

Ikki yoki undan ortiq muallifli manbalar:
[7] Ishmuhamedov, R., Abduqodirov, A., & Pardaev, A. (2008). Ta’limda innovatsion texnologiyalar. Iste’dod.
[8] Mavlonova, R.A., To‘rayeva, O., & Xoliqberdiyev, K. (2013). Pedagogika. O‘qituvchi.
[9] Muslimov, N.A., Usmonboeva, M.H., Sayfurov, D.M., & To‘rayev, A.B. (2015). Pedagogik kompetentlik va kreativlik asoslari. Sano standart.
[10] To‘xtaxo‘jayeva, M.X., Nishonova, S., Hasanboyev, J., Usmonboyeva, M., Madiyarova, S., Qoldibekova, A., Nishonova, N., & Sayidahmedov, N. (2010). Pedagogika (pedagogika nazariyasi va tarixi). O‘zbekiston faylasuflari milliy jamiyati nashriyoti.
[11] Olimova, D.Sh., & Rametova, O.R. (2025). Pedagogik etika va o‘qituvchi madaniyati. PEDAGOGS, 80(1), 18–20.